

Înzestrat cu variate bogății ale solului și subsolului, teritoriul intracarpatic a oferit, din cele mai îndepărtate timpuri, mari posibilități de dezvoltare colectivităților umane, vechimea și continuitatea românilor, aici, fiind considerate — așa cum afirmă Constantin C. Giurescu — „ca un fapt normal, logic și admis fără discuții”¹. Astăzi, când arheologia și istoria aduc veritabile mărturii despre permanența noastră pe aceste meleaguri, apare cel puțin anacronică aserțiunea emisă de P. Hunfalvy, potrivit căreia numele ținutului dintre Carpați ar fi identic cu termenul maghiar *Erdel (Erdély)* ce reproduce un vechi maghiar, *erdő-el* (— *elv*; — *elu*) „(teritoriul de) dincolo de pădure” și care ar fi fost tradus în actele medievale prin *Ultrasilva* și, mai apoi, prin *Transilvania*.

Creație a cancelariei maghiare de limbă latină, vehiculat numai pe cale cultă, tîrzie, cuvîntul *Transilvania* înseamnă, într-adevăr, „(teritoriul de) dincolo de pădure”, avîndu-și originea în repetatele folosiri în documente, de-a lungul anilor a poziției caracteristice ținutului intracarpatic față de regatul Ungariei din care acest ținut nu făcea parte (*Ultrasilvam, Ultra Silvam, Ultra Silva, Ultrasilvana, Transsilva, Transilvana, Transilvania*)². În actul de donație al regelui Géza, din 1075 (*Ultra silvam ad castrum, quod vocatur Turda...*) expresia „*Ultra silvam*” nu are o accepțiune politică identică cu numele ținutului intracarpatic, ci este o simplă indicație geografică: „peste pădure”³, după cum termenul *Ultrasilvanus* menționat într-un document din 1111⁴ nu are decît funcțiunea de supranume („cel din (teritoriul de) dincolo de pădure” — transilvăneanul) determinant al numelor proprii Mercurius și Simion. Ca toponim, *Transilvania* apare doar odată cu integrarea ținutului românesc dintre Carpați în sistemul de relații al regatului maghiar, nepătrunzînd niciodată pe stratul popular al limbii⁵.

Adrian Riza atrage atenția că în nici un document maghiar cunoscut, de pînă în veacul al XV-lea, numele teritoriului intracarpatic nu se întîlnește în vreaun context din care să rezulte că ar reprezenta traducerea hibridului *Ultrasilva, Transilvania*. Astfel, Anonymus pomenind de pădurea Iqfon, precizează că „iacet ad Erdeuleu”. Cronicarul nu echivala, însă, pe *Erdeuleu* cu o „transilvanie”, o „(țară de) dincolo de pădure”, nu traducea în maghiară expresia „ultrasilvam”, deoarece — arată A. Riza — „o „silva que iacet ad ultra silvam” nu este cu puțință”⁶.

¹ Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p. 9.

² Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*. Vol. I, Cluj, 1972, p. 19—21.

³ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 292—293, 423; Ioan Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, 1984, p. 14.

⁴ Șt. Pascu, *l. cit.*, p. 19.

⁵ Adrian Riza, *Ardealul (XII)*, în „Transilvania” nr. XI/1983, Sibiu, p. 32, 37.

⁶ Idem, p. 32.

În această situație, Anonymus, neînțelegînd sensul denumirii date de români „țării“ în care viețuiau de veacuri „nu făcea altceva decît să redea incorect această denumire. Formulele existente la Anonymus, Simon de Keza și apoi în cronicile veacului al XIV-lea: Erdeuleu, Erdevelu, Erdelu, Erdeleu, Erdeleu, Erdereb, Herdewel, Herdewebun, Erdevevu, Erdelon, Erdelow⁷ „nu ne restituie o tendință de trecere a unui *erdö-elu spre Erdel“⁸, formă întilnită pentru prima dată la 1390⁹. „Ne găsim mai degrabă în fața unor ezitări caracteristice în transcrierea unui toponim străin, fără sens în limba ungară“ — conchide Adrian Riza¹⁰.

Este cunoscut faptul că „țara“ stăpînită de voievodul Gelu cuprindea Podișul Transilvaniei, de la Porțile Meseșului, înspre vest, pînă la marginea sudică și estică a Podișului¹¹, fiind înconjurată de o salbă de alte „țări“ locuite de români: Țara Dornelor, Țara Maramureșului, Țara Lăpușului, Țara Oașului, Țara Chioarului, Țara Crișurilor, Țara Zarandului, Țara Hațegului, Țara Amlașului, Țara Făgărașului, Țara Bîrsei. Denumirile acestor numeroase formațiuni social-politice, vecine celei conduse de Gelu, au fost date de populația băștinașă și este firesc ca și înaintașii românilor ce locuiau spațiul intracarpatic în vremea lui Gelu să fi dat „țării“ lor un nume adecvat realităților locale.

Datînd din vremuri imemorabile, „țările“ au avut un rol deosebit de însemnat în realizarea continuității noastre etnice și lingvistice, existența lor repercutîndu-se și asupra unor unități dialectale¹². „Mi se pare — afirma Sever Pop — că în aspectul de astăzi al graiurilor noastre întrevăd niște organizații sociale și economice care depășesc documentele noastre istorice“¹³.

Dialectologii români, evidențiind caracterul conservator al graiurilor din Transilvania, susțin existența unui subdialect transilvănean cu o unitate relativă. În cadrul acestui vast subdialect se disting graiurile crișean, oșean, și maramureșean ca subdiviziuni puternic individualizate, mai puțin individualizată fiind, sub aspect lingvistic, zona delimitată de o linie care merge, cu aproximație, de la Deva la Dej, Munții Rodnei, Miercurea-Ciuc, Brașov, Sibiu¹⁴, incluzînd, în cea mai mare parte, teritoriul stăpînit odinioară de Gelu.

Subliniind importanța graiurilor populare pentru istoria limbii române, îndeosebi din vremea de dinaintea primelor texte, Emil Petroviçi îndemna la cunoașterea în profunzime a acestora, chiar și a celui „mai neînsemnat — în aparență — grai regional“¹⁵, iar I. I. Russu arăta că „idiomul popular al românilor este și va rămîne cel mai valoros docu-

⁷ Șt. Pascu, *loc. cit.*, p. 21—22.

⁸ A. Riza, *loc. cit.*, p. 32.

⁹ Șt. Pascu, *loc. cit.*, p. 22.

¹⁰ A. Riza, *loc. cit.*, p. 32.

¹¹ Șt. Pascu, *loc. cit.*, p. 31.

¹² *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 140—141.

¹³ *Idem*, p. 145.

¹⁴ *Idem*, p. 357.

¹⁵ Emil Petroviçi, *Probleme de dialectologie românească*, în „Cercetări de lingvistică“, X, 1965, p. 3.

ment istoric pentru marea problemă a etnogenezei și pentru epoca veche a trecutului românesc¹⁶.

Creat de românii locuitori ai ținutului intracarpatic și păstrat în graiul popular de aici, numele acestui ținut a fost, după opinia noastră, *Argéal*, aflat într-un strins raport semantic și fonetic cu *argea*, cuvânt de origine autohtonă.

Ocupându-se de etimologia acestui vechi apelativ românesc I. I. Russu arată că „este unul dintre puținele cuvinte cu prototip anteroman atestat în antichitate... La cimerieni se atestă locuințe subterane „numite *αργιλλας*, iar la macedoneni: *αργελλα*... Din forma maced. derivă alb. *rragalë*, cu trecerea lui *e* neaccentuat la *a*. Cuvântul rom. s-a dezvoltat independent de cel albanez și paralel, păstrând pe *e*: *argella* (nu **argalla*), din care *argea*...¹⁷. Al. Philippide la rîndu-i, susține: Un *argella* băștinaș n-a avut numai decît trebuință să fie împrumutat de la cimierieni cu înțelesul „locuință subterană“ ori ceva analog; tot așa cuvântul alb. ar putea fi dintr-un autohton alb. *argella* care n-a avut trebuință să fie numaidcît împrumutat de la vechii macedoneni. Cuvântul cimierian și cel macedonic ar putea fi numai indicii că au existat cuvinte analoge și în limbile băștinașe ale românilor și albanezilor¹⁸.

I. I. Russu admite baza i-e. **are-g (areg-)* „a închide, zăvor, clădire“, pentru dacicul *argella*¹⁹, aceeași bază fiind dată de către Jokl cuvintelor *αργιλλας* și *αρελλα*²⁰.

Baza **areg-* provine din rad. i-e. **ar-* „a încheia, a îmbrăca (un lucru cu altul), a (se) potrivi, a socoti“, „mai ales — afirmă I. I. Russu — în legătură cu construirea în lemn²¹. Deși termenii cimierian, macedonean, și tracic (dacic) au în componența lor același rad. i-e **ar* ce exprimă sistemul de construcție din lemn al locuințelor și, respectiv, bază **areg-* ce cuprinde ideea de realizare propriu-zisă a construcției temeinic lucrată, asigurată de primejdii, totuși *argella* băștinaș avea un înțeles diferit, după cum subliniază și Al. Philippide. Totodată, dezvoltarea independentă și paralelă a cuvintelor albanez și românesc a dus la sensuri apropiate, dar nu identice. Astfel, dacă alb. *ragal* înseamnă „colibă²², *argea*, are diverse înțelesuri referitoare la elementele de construcție ca: 1) boltă ori acoperiș al unei clădiri²³; 2) culme (a unei construcții)²⁴; 3) scheletul clădirii (stîlpii și cîpriorii), casa ridicată numai stîlpi și pusă «cunună»²⁵; 4) cosoroabă²⁶ (fiecare dintre birnele așezate orizontal deasupra pereților casei în

¹⁶ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 210.

¹⁷ Idem, p. 252.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Idem, p. 118, 252.

²⁰ Idem, p. 252.

²¹ Idem, p. 118, 250.

²² Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 31.

²³ I. I. Russu, loc. cit., p. 251; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 497; *Dicționarul explicativ al limbii române*, 1975, p. 50.

²⁴ Iorgu Iordan, loc. cit., p. 497.

²⁵ I. I. Russu, loc. cit., p. 251.

²⁶ Iorgu Iordan, loc. cit., p. 497.

lungul acoperișului, pentru a susține căpriorii²⁷; 5) strașina casei²⁸. În această situație, argelele pot fi considerate *locuințe stabile, de suprafață, construite din material lemnos*. Cercetările arheologice au dat la iveală, pe teritoriul intracarpatic, atât pentru perioada dacică cât și pentru veacurile de început ale istoriei românilor, urmele unor bordeie și semibordeie dar și a numeroase clădiri de suprafață cu pereți din granzi de lemn, avînd tîlpăligile înfipte în pămînt sau cu pereți din lemn sprijiniți pe lespezi de piatră, cu două încăperi și pridvor²⁹. Față de tehnica superioară a arhitecturii, cu confortul și bunăstarea din vremea „clasică” și imperială a stăpînirii romane, — arată I. I. Russu — este sigur, normal, că locuințele — multe improvizate sumar și foarte simple — ale populației rurale (agricole, păstorești, meșteșugărești) daco- și moeso- romane în perioada dintre sec. V—X e.n. erau modeste, majoritatea sărăcăcioase; dar nu avem nici un motiv temeinic să presupunem că ele vor fi fost mai primitive și mizere decît puteau să fie în general la populațiile din perioada numită „prefeudală” . . . ori la slavii și ungurii în migrație . . .³⁰.

Observațiile lui Grigore Brăncuș privitoare la structura fonetică și morfologică a elementelor moștenite în limba română din substratul băștinaș „la semantica lor în raport cu a cuvintelor de proveniență latină și la răspîndirea dialectală și poziția în ansamblul vocabularului dovedesc că acestea au, în general, specificul și comportamentul celor latine. „Integrate, inițial, în lexicul latinei carpto-dunărene, — arată Gr. Brăncuș — ele au fost moștenite în româna comună ca elemente latine³¹. Astfel, constatînd că din 89 cuvinte românești de proveniență băștinașă, un număr de 56 au radical monosilabic, Gr. Brăncuș susține că și la fondul latin al lexicului limbii române domină acest tip de structură. „Identificarea cu elementele latine rezultă și din examinarea structurii silabelor inițiale de cuvînt sau, în general, a tranșei sonore inițiale cuprinse în limitele posibile ale unei silabe. Cele mai multe dintre silabele inițiale degajate nu se întîlnesc decît la cuvintele latine ale românei (evident, nu avem în vedere aici fondul neologic)”. Autorul dă, în acest sens, ca exemplu, cuvintele *argea* (arg.) — autohton și argint — latin³².

Cercetarea semanticii cuvintelor românești de origine autohtonă, considerate în raport cu sinonimele de origine latină, duce la concluzia că „în general, moștenirea traco-dacă în română are caracterul unei influențe pe care a suferit-o latina impusă în spațiul carpto-balcanic³³. În ce privește răspîndirea dialectală, se constată lipsa, în prezent, a unor elemente autohtone, între care și *argea*, în dialectele sudice ale româniei. Gr. Brăncuș susține, ca și Al. Rosetti și I. I. Russu, că în româna comună de dinainte de separația dialectală, au existat și aceste elemente³⁴. Con-

²⁷ *Dicționarul explicativ al limbii române*, p. 202.

²⁸ I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 251.

²⁹ *Idem*, p. 251; Șt. Pascu, *loc. cit.*, p. 37—38.

³⁰ I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 230.

³¹ Grigore Brăncuș, *Observații generale asupra lexicului autohtone al limbii române*, în „Memoriile secției de științe filologice, literatură și artă”, seria IV, tom. II, 1979—1980, București, 1981, p. 61.

³² *Idem*, p. 57—58.

³³ *Idem*, p. 59.

³⁴ *Idem*, p. 60.

siderate din punct de vedere al puterii de derivare, în româna comună cel puțin 70 de cuvinte autohtone erau incluse în fondul lexical fundamental, ele, devenind, prin specificul lor semantic, antroponime și toponime³⁵.

Dacicul *argella*, cu o structură monosilabică a radicalului ca și cuvintele latine de același fel, cuprinse în lexiconul românesc a putut suferi transformări identice cu acestea, în primul rând în ce privește fenomenul de palatalizare a velarei *g*. Referindu-se la palatalizarea petrecută în cuvinte din limbile romanice, Carlo Tagliavini, arată că în timp ce în epoca clasică, limba latină păstra pronunțarea velară a silabei *ge*, în latina vulgară *g* înainte de palatala *e* a avut un ușor aspect palatal, pentru ca, în limba română, palatalizarea velarei *g* și, respectiv, apariția prepalatalelor sonore *g* să aibă loc în epoca protoromână³⁶. „Istoria limbii române” aduce precizarea că noile consoane, printre care și prepalatala sonoră *g*, au apărut în română nu numai prin transformări ale unor consoane din latină, ci și din alte limbi³⁷, în această situație, credem, găsindu-se autohtonul *argella*. De asemenea dispariția consoanei *ll* (*argella* > *argea*) își află explicația prin tratamentul identic al respectivei consoane cu cel din cuvintele latine în care *ll* este urmat de vocala *a* (*stella* < *stea*, *sella* < *șa*, *novella* < *nuia*)³⁸, iar diftongarea lui *e* accentuat în *ea* (*argeauă*) datorită prezenței în silaba următoare a lui *ă*, prin analogie cu *cera* > *ceară*, *theca* > *teacă*, *sera* > *seară* ect.³⁹.

Apropierea întimplătoare ca formă a vreunui cuvânt românesc cu unul maghiar a dus, nu odată, în decursul veacurilor la asimilarea prin etimologie birocratică a denumirilor populare cu termeni maghiari. Astfel, denumirii românești *Argel* (*Argeal*) — fără sens în limba maghiară — i s-a modificat consoana *g* cu *d*, în acest fel numele ținutului intracarpatic putând fi socotit ca fiind în raport direct cu maghiarul *erdő* „pădure”. Utilizarea frecventă în actele oficiale maghiare a lui *Erdely*, paralel cu *Transilvania*, a avut influență asupra documentelor slavo-române, care consemnează începând de la 1432, formele *Erúdelŭ* (a. 1432), *Ierüdel*, dat. *Ardeliu* (a. 1432), *ardelski*, *ardělski* «ardelenesc», «al Ardealului», (a. 1460, 1472, 1478—1479, 1480, 1498, 1507—1508, 1508), *erdelska*, *ardelska* = «ardelenesc» (a. 1498)⁴⁰. Este interesant că în *Palia de la Orăștie* sînt consemnate 3 forme grafice deosebite ale respectivei denumiri: *ardeal*, *arděl* și *ardial*. Palatalizarea lui *d* din ultimele două forme își poate afla explicația în încercarea autorilor lucrării, români de origine, de a reda denumirea în grai popular.

Modificarea prepalatalelor sonore *ğ* cu dentala *d* s-a făcut de către autoritățile maghiare și în cazul numelor de localități. Astfel, *Dindești*, sat, com. Andrid, jud. Satu-Mare are prima mențiune documentară din

³⁵ Idem, p. 61.

³⁶ Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977, p. 132, 191, 294.

³⁷ *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 162.

³⁸ Idem, p. 156.

³⁹ Idem, p. 144.

⁴⁰ N. Drăganu, *loc. cit.*, p. 422.

1323 Dengeleg, în românește *Ghindele* (pronunția locală: *G'ing'ele*)⁴¹, iar în 1828 *Gingilag*⁴²; *Livada*, sat, com. Iclod, jud. Cluj, — cu prima mențiune din 1320 identică cu cea din 1323 a localității Dindești, iar în 1829: *Gyingelag*, *Dgyingelagu*⁴³; *Ghindari* — sat, comună, jud. Mureș, menționat în 1850 *Dingye*⁴⁴, în românește: *Ghinde* (în pronunție locală: *g'ing'e*); *Deag*, sat, com. Iernut, jud. Mureș, cu atestările documentare: *Deog*, *Deegh*, *Deg*, *Dyagu* etc.⁴⁵ (apropiat de către autorități de cuvîntul maghiar *dió* „nucă”) nu este decît românescul *Ghioagă* (în pronunția locală: *G'ioagă*), creat ca metaforă sugerată de înfățișarea relativ asemănătoare a unei înălțimi cu căpătul *bombat* al vechii arme de luptă, apelativul *ghioagă* fiind de origine autohtonă⁴⁶; *Deaj* sat, com. Mica, jud. Mureș, are primele atestări în 1301: *Deesfalva*, *Hagmas*⁴⁷ (ung. *hagó* „munte, deal”) și redă de fapt pluralul *ghioage* (pronunția locală *g'ioaje*) a apelativului *ghioagă*; *Deusu*, sat, com. Chinteni, jud. Cluj, cu atestările: 1283, *Gyos*, 1343, *Gyosmachkas*, 1353 *Dyos*, 1357 *Giosmachcas*, 1367 *Dyoz*, 1423 *Diasmaczkas*⁴⁸, etc. (ung. *mácsuk* „măciucă, ghioagă”); *Moardăș*, sat, com. Mihăileni, jud. Sibiu, atestat: 1373 *Mardisch*, 1373—1375 *Ardesch*, 1414 *Argias* 1415, *Argyas*, 1480 *Arđyan*, 1733 *Mardas*, 1750 *Moardos*, 1760—1762 *Mordisch*, 1850 *Argyes*, 1854 *Mardos*, *Mardisch*, *Moardeș*⁴⁹. Formele denumirii *Moardăș* — arată N. Drăganu — „ne servesc un exemplu tipic de felul cum se fac reprimirile în toponimie: v.-rom. Ard'eș a dat în săsește *Mardesch* sau *Mardisch* în legătura *vom*, *am*, *im* și *zum Ardesch*. Din săs. *Mardesch*, *Mardisch* este ung. *Mardos*, iar din aceasta este reprimat actualul rom. *Moardăș*, alături de care Lenk, la 1839, mai atestă vechiul *Ard'eș*⁵⁰.

Toponimul *Argeal* exprimă forma masculină a apelativului feminin corespunzător *arge(a)*, diftongarea lui *e* din *Argel* datorîndu-se influenței formei feminine articulate, *argeaua*. Termenii *argelul* și *argeaua*, foarte vechi și, din această cauză puțin răspîndiți, sînt semnalati de Iorgu Iordan ca toponime în zonele: Adjud, Cîmpulung-Moldovenesc, Cislău și Gorj⁵¹. *Argelul*, toponim din Cîmpulung—Bucovina este socotit de autor „foarte probabil, o variantă masculină, cu valoare exclusiv toponimică, a subst. *argea*⁵².

Existența numelor de locuri al căror gen, număr și caz gramatical diferă de al apelativelor corespunzătoare, își are explicația — după Iorgu Iordan — prin nevoia de a se distinge funcțiunea toponimică de funcțiunea lexicală obișnuită a unuia și aceluiași apelativ, de a evita, deci, confuzia,

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. Vol. I, 1966, p. 200.

⁴³ *Idem*, p. 360.

⁴⁴ *Idem*, p. 259.

⁴⁵ *Idem*, p. 192.

⁴⁶ I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 319—320.

⁴⁷ C. Suciu, *loc. cit.*, p. 192.

⁴⁸ *Idem*, p. 198.

⁴⁹ *Idem*, p. 403.

⁵⁰ N. Drăganu, *loc. cit.*, p. 532.

⁵¹ Iorgu Iordan, *loc. cit.*, p. 497.

⁵² *Idem*, p. 388.

„fie cu alte locuri, fie cu noțiunile exprimate prin apelativele care stau la baza numelor de locuri în discuție⁵³. Sensibilitatea la omonimie intervine însă „și în cazul unui loc unic, a cărui numire, impusă de natura lui, ar putea provoca o neînțelegere, în ipoteza că ar păstra absolut neschimbat apelativul din limba curentă de la care s-a format⁵⁴. În limba română sînt un mare număr de toponime cu forme diminutive la apelativele care le-au servit ca punct de plecare, toponime inexistente și imposibile, de fapt, în limba vorbită. Acest fapt, dovedește că „membrii colectivității lingvistice se conduc după alte criterii, cînd purced la numirea locurilor din jurul lor, că „atitudinea“ lor față de aceste noțiuni speciale diferă de cea obinuită în crearea și modificarea limbii curente⁵⁵. Grupul de cuvinte cu forme diminutive nu cuprind nimic „minor“ în noțiunile ce le exprimă, ci reprezintă o asemănare mai mult sau mai puțin vizibilă cu noțiunile rediate de apelativele care le stau la bază⁵⁶. În această situație, socotim, că se află și toponimul *Arget (Argeal)*, care putea să însemne „loc (teritoriu) cu argele“, ceea ce ar demonstra odată mai mult permanența românească pe aceste meleaguri.

REFLEXIONS SUR LA DÉNOMINATION DU TERRITOIRE INTRACARPATIQUE

R é s u m é

Les auteurs avancent l'hypothèse de l'origine roumaine du nom du territoire intracarpatique, en référant *Argeal* au mot „argea“ de provenance autochtone.

⁵³ Idem, p. 382, 392.

⁵⁴ Idem, p. 394.

⁵⁵ Idem, p. 392.

⁵⁶ Idem, p. 447.